

הרמב"ם רואה בשתי הפרשיות הללו הוכחה לאמונתנו בבחירה חופשית,¹ וברור שהן אכן כאלו. אך יש בהן עוד משהו. הן גם הצהרות פוליטיות. הקשר בין החופש האישי (שעליו מדבר הרמב"ם) לבין הבחירה הקולקטיבית (שעליה מדבר משה) הוא זה: אם בני האדם הם חופשיים, הם צריכים חברה חופשית שבתוכה יוכלו ליישם את החופש הזה. ספר דברים הוא הניסיון הראשון בהיסטוריה להעמיד חברה חופשית.

חזונו של משה הוא חזון פוליטי מובהק – אבל בדרכו הייחודית. כאן הפוליטיקה איננה מרוץ אחר כוח, מערכת של הגנה על אינטרסים, או מכשיר למיצובם של מעמדות ושכבות. היא איננה כלי ביטוי לגאווה לאומית. אין בדבריו של משה תשוקה לתהילה, לכבוד, להתפשטות, לאימפריה. אין בה ולו שמץ של לאומנות במובנה המקובל. משה איננו אומר לבני עמו כמה הם כבירים. הוא אומר להם שהם היו קשי עורף, שהם חטאו, ושכישלונם האמוני בחטא המרגלים עלה להם בארבעים שנות המתנה לפני כניסתם לארץ. אילו היה משה מועמד בבחירות, הוא היה מפסיד. הוא איננו מנהיג מן הסוג הזה.

במקום כל זה, הוא קורא לעם לקבל על עצמו ענווה ואחריות. אנחנו – הוא בעצם אומר – אנחנו העם שאלוהים בחר בו לניסוי גדול. האם נוכל ליצור חברה שאיננה כמצרים, שאיננה אימפריה, שאיננה מחולקת לשולטים ונשלטים? האם נצליח לשמור אמונים ליד העל-אנושית שהובילה את כולנו מיום שעמדתי לראשונה לפני פרעה ותבעתי ממנו חופש? אם אנחנו באמת מאמינים באלוהים – לא אלוהים כהפשטה פילוסופית, אלא אלוהים שקורותינו שורטטו בכתב ידו, אלוהים שנשבענו לו אמונים בהר סיני, אלוהים שהוא ריבוננו היחיד – כי אז ככוחנו לעשות גדולות ונצורות.

הפוליטיקה של החופש

בפרשות הקודמות פרס משה את העקרונות הכלליים של הברית – ועתה, בפרשת ראה ובפרשות שיבואו אחריה, הוא פונה אל הפרטים. לסקירה הארוכה של המצוות שתנחילה את חיי ישראל בארצו יש מסגרת הפותחת וחותמת אותה: בחירה גורלית שהאומה עומדת בפניה. זה נוסח הדברים בתחילת פרשתנו:

רֵאָה, אֲנִי נֹתֵן לְפָנֶיךָ הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה. אֶת הַבְּרָכָה – אֲשֶׁר תִּשְׁמָעוּ אֶל מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוֶּה אֹתְכֶם הַיּוֹם. וְהַקְלָלָה – אִם לֹא תִשְׁמָעוּ אֶל מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם, וְסָרְתֶם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוֶּה אֹתְכֶם הַיּוֹם, לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם (דברים יא, כו-כח).

והנה החיתום, לקראת סוף ספר דברים:

רֵאָה, נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמָּוֶת וְאֶת הָרָע... הַעֲדִיתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשְּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ, הַבְּרָכָה וְהַקְלָלָה – וּבְחִרְתָּ בַחַיִּים, לְמַעַן תַּחְיֶה אֶתָּה וְזֶרְעֶךָ (דברים ל, טו-יט).

גדולות ונצורות לא במובן המקובל, אלא במובן המוסרי. מפני שאם כל הכוח, כל העושר וכל העוצמה שייכים לאלוהים, אין שום הצדקה שכוח, עושר או עוצמה יגרמו לפירוד בינינו. כולנו יקרים בעיני ה' באותה מידה. על כולנו הוא הטיל להאכיל את העניים ולאמץ אל קרבנו את היתום ואת האלמנה, את הלוי נטול הקרקע ואת הנוכרי, ולחלוק עמם את ימי שמחתנו ואת ימי המנוחה שלנו. נצטוונו ליצור חברה צודקת המוקירה את כבוד האדם ואת חירותו.

משה מדגיש שלושה עקרונות. ראשית, אנחנו חופשיים. הבחירה בידינו. ברכה או קללה? טוב או רע? אמונים או בגידה? אתם תחליטו, אומר משה. אין תקדים להטלת חירות קשה שכזו על אומה שלמה. קל לנו להבין שכפרים אנו נדרשים להכרעות מוסריות. אדם וחיה נדרשו להן. כך גם קין. הבחירה טבועה באנושיותנו. אך שאנו נדרשים לכך כאומה – זהו חידוש. אין כאן שום תירוצים, אומר משה. עם ישראל לא יוכל להתמסכן ולומר – לא הייתה לנו ברירה / היינו מעטים / נוצחנו / זה קרה בגלל המנהיגים שלנו / האויב אשם. לא ולא, אומר משה. גורלכם בידכם.

ריבונות האל איננה מסלקת את אחריות האדם. אדרבה, היא מעמידה אותה במרכז. אם תהיו נאמנים לה', אומר משה, תגברו גם על אימפריות. ואם תפרו אמונים, דבר לא יושיע אתכם, גם לא כוח צבאי ובריתות מדיניות. אם תבגדו בייעודכם הייחודי, אם תעבדו את אלילי העמים שסביבכם, תיעשו דומים להם. גורלכם יהיה כגורלה של כל אומה קטנה החיה בצילן של מעצמות על. אל תאשימו באסונכם את זולתכם או את מזלכם. הבחירה היא רק שלכם – וכך גם האחריות.

שנית, לכולנו יש אחריות קולקטיבית. המימרה "כל ישראל ערביין זה בזה" נוסחה בידי חז"ל, אך מקורה בתורה. גם הדבר הזה

הוא בעל משמעות רדיקלית. היהדות איננה מחזיקה בתיאוריה ההיסטוריוסופית של "האדם הגדול" המנווט את הקורות, במה שתומס קרלייל כינה "גיבורים ופולחן גיבורים". גורל עם ישראל תלוי במעשי עם ישראל, "כל איש יִשְׁאֵל" – מ"ראשיכם, שבטיכם, זקניכם וְשֹׁטְרֵיכֶם" עד "חֹטֵב עֵצִיךָ" ו"שֹׁאֵב מִיְמֶיךָ" (דברים כט, ט-י). זהו מקור הביטוי האמריקני (שאין לו מקבילה באוצר המילים של הפוליטיקה הבריטית, למשל) "אנחנו, העם".

להבדיל מכל האומות בעולם העתיק, ומרוב האומות בימינו, אומת הברית לא האמינה שעתידיה נקבע בידי מלכים, קיסרים, חצר מלוכה או אליטה שלטת. הוא נקבע על ידי כל אחד ואחת מאתנו – כפועלים מוסריים האחראים במצטבר ל'טוב המשותף' של כולנו. לכך מכוון הפילוסוף מייקל וולצר כאשר הוא מכנה את ישראל המקראית "כמעט דמוקרטיה"².

שלישית, זוהי פוליטיקה שאלוהים במרכזה. בעולם העתיק לא היה שם למשטר מסוג זה, ולכן טבע לו יוספוס פלביוס את השם "תיאוקרטיה". אלא שלאורך השנים הוטענה מילה זו במטען שלילי, והחלה לציין שלטון של ממסד דתי או כת כוהנים. לא כזו הייתה ישראל הקדומה. שוב עולה על הדעת ביטוי אמריקני: ישראל הייתה "אומה אחת תחת אלוהים". אם רצוננו במונח לועזי בן מילה אחת שיעשה צדק עם החזון המשטרי של ספר דברים, מונח זה לא יהיה 'תיאוקרטיה' כי אם 'נומוקרטיה': שלטון החוקים, להבדיל משלטונם של בני אדם.

ישראל המקראית היא המקרה הראשון בהיסטוריה של ניסיון לכונן חברה חופשית. לא חופשית במובן המודרני, כזו המקיימת את 'חופש המצפון'. מושג זה נולד במאה ה-17 באירופה שהייתה מצולקת ממאה שנות מלחמות דת בין קתולים ופרוטסטנטים.

חופש המצפון הוא ניסיון לפתור בעיה מסוימת: כיצד יכולים אנשים בעלי אמונות דתיות שונות באופן ניכר (במקרה זה, אלו ואלו נוצרים) לחיות יחד בשלום. אבל זו איננה הבעיה שישראל המקראית ביקשה לפתור.

ישראל המקראית ביקשה לפתור בעיה אחרת: איך הופכים את החופש והאחריות לנחלת הכלל? איך מגבילים את כוחם של השליטים להפוך את המוני העם לעבדים, לכוח אדם זול המנוצל לבניין בנייני פאר ולמסעות מלחמה אימפריאליים? צדק ההיסטוריון בן המאה ה-19 לורד אקטון כאשר טען כי בישראל המקראית נולד החופש במובן זה של המילה:

המשטר של בני ישראל היה פדרציה, שהמלט המלכד אותה לא היה רשות פוליטית כלשהי, אלא אחדות המוצא והאמונה, ואבן הבניין שלה לא הייתה כוח פיזי אלא ברית וולונטרית... כיסא המלך עמד על רגליים של הסכמה, ומהיושב עליו נשללה הזכות לחוקק חוקים לעם שהכיר במחוקק אחד בלבד: אלוהים... אנשים אשר רוח בהם, שקיימו שושלת בלתי פוסקת של נבואה נגד העושים והרוצצים, טענו תמיד שהחוקים, שהינם אלוהיים, גוברים על השליטים החוטאים... האומה העברית שרטטה את קווי השורות שעליהם נכתבו מאז ואילך אותיות החופש.³

זהו רעיון מרהיב, סוחף ומאתגר. אם אלוהים הוא ריבוננו היחיד, כוחם של בני אדם הוא תמיד עקיף, מוגבל ונתון לתיחום מוסרי. היהודים היו הראשונים שהאמינו כי אומה שלמה יכולה למשול בעצמה מתוך חופש וכבוד לכול. הדבר אינו נוגע כלל למבני

משטר (מונרכיה, אוליגרכיה, דמוקרטיה - היהודים ניסו את כולן), וכל עניינו הוא אחריות מוסרית קולקטיבית.

עם ישראל לא הצליח אף פעם להעפיל אל מלוא החזון הזה, אך מעולם לא חדל לשאת אליו את עיניו. גם אנו, כיום, בכלל זה. אלוהים נתן לנו חופש; הבה נשתמש בו ליצירת חברה צודקת, נדיבה ונעימה. אלוהים לא יעשה זאת בשבילנו, אך הוא לימד אותנו מה לעשות. וכבר לימדנו משה: הבחירה כולה בידינו.

סביב שולחן שבת

- מה פירושה של "בחירה בחיים" בהחלטות היומיומיות שלנו?
- איזה תפקיד ממלאת האמונה בבנייתה של חברה חזקה?
- איך אתם מדמיינים גרסה מודרנית לחזונו של משה?

1 משנה תורה, הלכות תשובה ה, ג.

2 בספרו **בצילו של אלוהים: פוליטיקה במקרא**, מאנגלית: יניב פרקש, ירושלים: מכון שלום הרטמן, 2016.

3 Lord Acton, *Essays in the History of Liberty*, Indianapolis, Liberty Classics, 1985, 7-8.